880115 084

A88/002 CO:2071087 7 januari 1988

PROBLEMEN BIJ HET REALISEREN VAN HERVORMINGEN IN DE SOVJETUNIE

De ontwikkelingen in de Sovjetunie als gevolg van het herstructureringsbeleid van GORBACHEV leiden tot tegenstrijdige berichten. Legio zijn de optimistische geluiden over de geboekte vooruitgang en er worden alom grote verwachtingen gekoesterd. Het zou echter niet voor het eerst zijn dat intentieverklaringen en een aantal voorbereidende maatregelen in Moskou zo enthousiast ontvangen worden in het westen, dat het verschil tussen plannen en realiteit uit het oog dreigt te worden verloren. Een behoedzamer benadering lijkt op z'n plaats als men niet opnieuw verkeerde inschattingen wil maken zoals in de jaren 30 met STALIN en in de laat-vijftiger jaren met CHROESJTSJOV. Er verschijnen namelijk in de pers ook berichten over de bureaucraten die 'een zege op GORBACHEV' behaald zouden hebben door met succes de nieuwe bedrijvenwet te saboteren.

Uit wetenschappelijke kringen in Oost Europa kwamen overigens al langer geluiden die maanden tot tempering van de klaarblijkelijke euforie over de herstructurering, democratisering en openhartigheid in de Sovjetunie. Zo beschreef de Poolse hoogleraar in de rechtsgeschiedenis, professor Wojtek LAMENTOWICZ, dat het effect van hervormingen sterk beperkt zou blijven als niet ook de ideologie op de helling ging, terwijl de plaatsvervangend directeur van het Hongaarse Instituut voor Internationale Betrekkingen al eerder de grenzen aangaf van de mogelijkheden. Op hun analyses is deze Focus gebaseerd.

PROBLEMEN BIJ HET REALISEREN VAN HERVORMINGEN IN DE SOVJETUNIE

Economische groei

De politieke agenda van de Sovjetunie wordt gedomineerd door het plan tot versnelling met als doel een verdubbeling van het economisch potentieel van de Sovjetunie rond de eeuwwisseling. Dat is de voornaamste taak; perestrojka en glasnost zijn in feite slechts de middelen om dat doel te bereiken. Het plan tot versnelling valt in dat opzicht te vergelijken met wat er zeventig jaar geleden gebeurde, toen de Bolsjewieken van bovenaf de revolutie ontketenden, en eveneens met de motieven achter de collectivisatie en geforceerde industrialisatie onder STALIN : door zowel LENIN als STALIN werd groot belang gehecht aan een zo hoog mogelijk groeicijfer. De jarenlange stagnatie in het BREZHNEV-tijdperk helpt verklaren waarom GORBACHEV terug wil keren naar het op maximale groei gerichte beleid van de grondleggers van de Sovjetstaat. Het nieuwe van GORBACHEV binnenlandse beleid schuilt dus niet in een of andere nieuwe doelstelling maar in het gebruik van nieuwe middelen: om de economische groei te bevorderen besloot de partijtop een paar institutionele veranderingen te introduceren en meer open en kritische publieke discussies toe te staan.

Een reden waarom de partijtop haast maakt met veranderingen is de voortdurende uitdaging van het westen. De economische en technische ontwikkelingen in bijvoorbeeld de VS, West Duitsland en Japan zijn belangrijke externe redenen voor verandering in de Sovjetunie, maar het zouden weleens de snel ontwikkelende Aziatische landen kunnen zijn die de grootste uitdaging vormen voor de communistische elite.*

Nieuwe mentaliteit gewenst

GORBACHEV realiseert zich dat economische hervorming niet tot stand kan komen zonder een wat genoemd zou kunnen worden 'mentale reanimatie', zonder hervorming van het politieke en sociale leven. Het volstaat niet de corrupte functionarissen te vervangen en allerlei plannings- en bestuurstechnieken te herzien. De arbeiders moeten er van overtuigd worden dat ze hun best moeten doen, dat ze nuchter moeten blijven en hun passieve en cynische houding moeten laten varen. Bovendien heeft GORBACHEV de welwillende medewerking van de intelligentsia nodig. Vandaar glasnost, de geauthoriseerde openhartigheid. Deze grotere vrijheid heeft inmiddels geleid tot het verschijnen van bepaalde, lange tijd verboden literatuur, films, en theaterstukken en tot vernietigende kritieken over misbruik van privileges, misstanden, incompetentie, slechte gezondheidszorg en de bedroevende kwaliteit van consumptiegoederen.**

---

*Een voorbeeld kan dit verduidelijken: de export van industrieproducten uit negen ontwikkelingslanden nam tussen 1965 en 1984 toe van 2,1 % naar 9,8 % terwijl het gezamenlijke aandeel van alle economien die volgens het sovjetmodel functioneren in dezelfde periode terugliep van 1,9 % naar 1,4 %. In 1984 exporteerde Maleisie (15 miljoen inwoners, 25 % analfabetisme) 20 % meer machines en instrumenten dan alle landen van de COMECON tesamen. Op grond van deze gegevens wordt in sommige publicaties geschamperd dat de Sovjetunie zich aan het ontwikkelen is tot een Derde Wereld mogendheid.
**GORBACHEV zelf heeft eens opgemerkt dat de sovjetfabrikanten weinig kans van slagen hebben op de wereldmarkt als het eigen publiek de producten alleen maar koopt als (in de praktijk : omdat) er echt helemaal niets anders voorradig is.

Om de burgers een gevoel van grotere betrokkenheid bij bestuurlijke problemen te geven werd er ook voorzichtig een proef genomen met een nieuw verkiezingssysteem dat voorzag in meerdere kandidaten voor bepaalde posten : verkiezingen dienen in de toekomst meer te lijken op echte verkiezingen en niet langer een schijninstemming met de kandidatenlijsten die vooraf in de partijkantoren zijn samengesteld. Maar tegelijkertijd weigert de partij afstand te doen van het monopoliesysteem, gebaseerd op de leidende rol van de communistische partij, en blijft de nomenklatoera gehandhaafd. Inherent aan dit monopolie is de onderdrukking van onafhankelijke en autonome instituten als politieke partijen en vakbonden: in ruil voor een in het vooruitzicht gestelde economische gelijkheid blijft de partij met haar monopolie de burgers hun politieke gelijkwaardigheid onthouden. De partijleider zelf heeft toegegeven dat openheid en meer kritiek moeten dienen om dit gemis aan politieke oppositie goed te maken. In juni 1986 zei hij tijdens een bijeenkomst met een achttiental vooraanstaande schrijvers : " Bij ons is geen oppositie. Hoe houden we onszelf onder controle ? Slechts door kritiek en een zelfkritische houding. En vooral door openheid. Geen enkele samenleving kan bestaan zonder openheid. Maar als democratie te ver gaat verandert zij in anarchie."

Het machtsmonopolie van de partij blijft de circulatie van vrije en alternatieve opvattingen in het openbare leven belemmeren: glasnost heeft daar nog geen definitieve verandering in gebracht. Dat was ook niet te verwachten na zeventig jaar van onderdrukking van vrije meningsuiting, sterker nog velen zijn nog steeds bang voor de mogelijk averechtse gevolgen die kritiek en openhartigheid kunnen krijgen. In de Sovjetunie circuleert het woordgrapje dat na de perestrojka een fase van perestrelka, 'revolverspel', zal aanbreken.

Ideologie als hinderpaal

Volgens optimistische westerse waarnemers zou glasnost zo ongeveer het summum zijn van louter goede zaken; een combinatie van openhartigheid en meer kritische discussie over algemene zaken, permissie om het oneens te zijn met officiele standpunten en om aan de kaak te stellen wat vroeger verborgen bleef: openheid in de media en in de cultuur in een poging om cynisme te vervangen door meer authentieke uitingen van burgerlijke betrokkenheid. Maar het is meer dan dat. Het is ook manipulatie. Halve waarheden, slimme public relations, image building en de bekende 'verborgen verleiders' zijn evenzeer componenten van glasnost als openheid en kritiek. Zolang de ideologie niet gemoderniseerd wordt vormt zij de grootste hinderpaal voor echte hervormingen. In de loop der jaren is de ideologie vanzelfsprekend aan erosie onderhevig geweest maar de stalinistische structuur in het politieke en economische leven is nooit aangepast en vervangen door een open en flexibele besluitvorming. De vraag is dan ook niet zozeer of de hervormers aan de top in de meerderheid zijn maar of zij in staat zijn binnen dit strakke kader ook maar iets in beweging te krijgen. Zolang de officiele ideologie onaangeroerd blijft zullen hervormingsplannen beperkt blijven tot pogingen de effectiviteit van het systeem te verbeteren.

Wellicht is het ook daarom dat ondanks allerlei beloftes het veranderingspatroon zelf niet wijzigt: de leiders geloven dat het systeem alleen van bovenaf in beweging kan worden gebracht. Ze lijken het hervormingsproces te beschouwen als een 'top'down' proces waarbij democratie en marktmechanisme uit de hoed getoverd kunnen worden als kunstmatige bijproducten van een sterke politieke wil : dezelfde politieke wil die de democratie in een eerdere fase liet verdwijnen.

Het nieuwe denken verschilt ook niet veel van dat van LENIN of STALIN waar het er van uitgaat dat er geen alternatief is voor de politiek van de partij. Er is ruimte voor alles, behalve voor alternatieven voor perestrojka en glasnost. GORBACHEV lijkt net als zijn voorgangers van mening te zijn dat er maar een goede weg i• en dat concurrerende modellen uitgesloten moeten worden, evolutie van onderop wordt door de machthebbers beschouwd als een uitdaging aan hervorming.

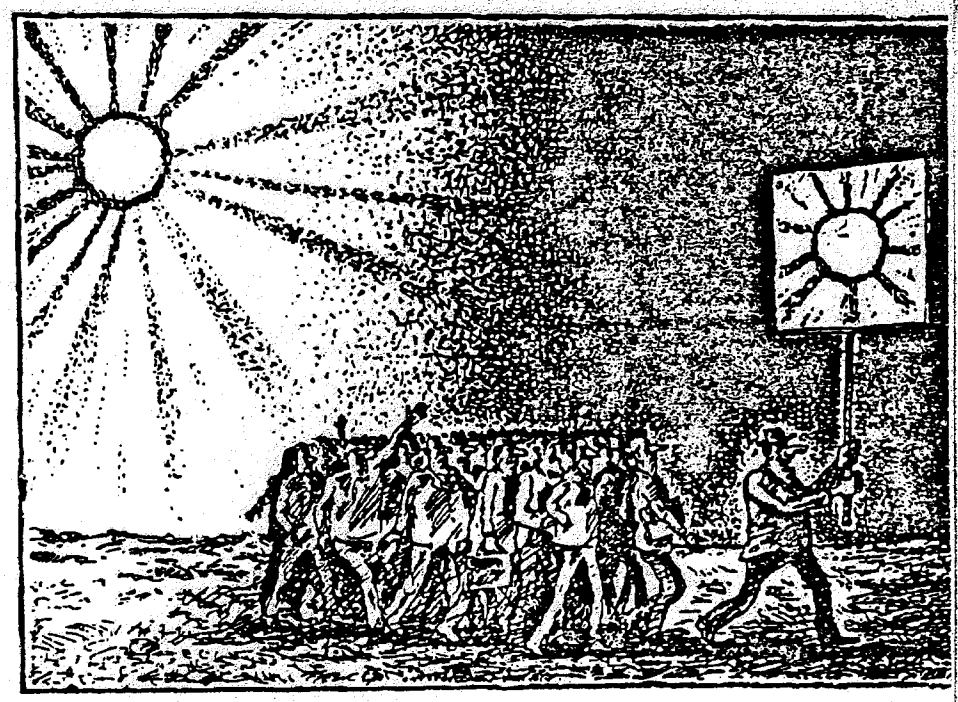

Bureaucracy - we all march together, but where!
Drawing by I. Smirnov

Cartoon in Nieuwe Tijden no. 51/87